

Tanja Gregorec, Mateja Debeljak

PARTICIPACIJA MLADIH V POSTOPKU IN NAMESTITVI V IZVENDRUŽINSKI OBLIKI SKRBI

UVOD

Pričujočo raziskavo sva pripravili v okviru mednarodnega projekta Quality4Children (2004–2006), katerega namen je bil pridobiti primere dobrih praks na področju izvendružinske skrbi za otroke z vidikov različnih akterjev, ki so vključeni v to področje. Za raziskovanje vidika mladostnikov sva se odločili na podlagi najinega mnenja, da so mladostniki premalokrat vprašani ali slišani, kaj pravzaprav želijo, pričakujejo ali potrebujejo v oblikah izvendružinske skrbi. Participacija otrok, vključevanje njihovih mnenj, interesov in potreb pa je zagotovo primer dobre prakse, s katerim strokovni delavci sledijo najboljšemu interesu otroka oziroma mladostnika.

Z raziskavo sva želeli:

1. ugotoviti primere dobre prakse iz perspektive otrok in mladih v postopku nameščanja in v obdobju bivanja izven matične družine
2. oceniti stanje vključevanja otrok in mladih v odločanje o njihovem bivanju izven matične družine
3. ugotoviti, kakšno podporo bi mladi potrebovali pri vključevanju v tovrstne postopke.

Participacija otrok in mladih in upoštevanje njihove najboljše koristi izhaja iz konvencije ZN o otrokovih pravicah, ki ji z zakonsko podlago in prakso sledijo (oziroma naj bi ji sledile) institucije in strokovni delavci, ki delujejo na tem področju. Ob teh dveh načelih tudi določeni koncepti v socialnem delu poskušajo odgovoriti na to, kako vključiti uporabnika, v najinem primeru mladega človeka, in skupaj z njim najti zanj najprimernejšo rešitev njegove stiske, težave. »Proces pomoči ni mogoč brez etike participacije, ki utemelji formulacijo skupaj z uporabnikom (Čačinovič Vogrinčič 2000: 21)«.

V odnosih med strokovnimi delavci in uporabniki socialnih služb – v najinem primeru mladimi – se pogosto vzpostavi odvisnostni odnos, kjer strokovnjaki s svojim znanjem namesto mladih definirajo njihove potrebe, želje, možne rešitve. Posameznik nima možnosti spregovoriti in sodelovati pri reševanju svojih stisk, nima vpliva pri načrtovanju življenja in pri definiranju, kaj zanj sploh pomeni kakovost življenja. Koncept vključevanja uporabnika je prepogosto zanemarjen ali zgolj zbirokratiziran. Uporabniki ne morejo videti učinka svoje vključenosti v vsakodnevnem delu strokovnih delavcev.

Na tem mestu se lahko opreva na koncept delovnega odnosa, ki ga Čačinovič Vogrinčič (2002: 91–92) opredeli kot »odnos med strokovnjakom in uporabniki oz. udeleženi v problemu, v procesu reševanja kompleksnih problemov, v katerem gre za dogovor o delu, ki ga je treba skupaj opraviti. Delovni odnos olajša sodelovanje ter omogoči mobilizacijo moči. Naloga socialnega dela je najprej ta, da omogoči sodelovanje oziroma izkušnjo sodelovanja.«

Delo z mladim človekom v postopku namestitve in predvsem v času bivanja izven matične družine lahko utemeljiva tudi na individualnem modelu, ki ga Zaviršek, Zorn in Videmšek (2002) opredelijo v kontekstu podpore hendikepiranim. Individualni model temelji na individualnih izkušnjah, željah, potrebah in predlogih uporabnikov in ga lahko smiselno uporabimo za različne skupine uporabnikov, tudi za mladostnike, ki živijo v organiziranih oblikah skrbi. »Z vzpostavitvijo individualnega pristopa uporabniki storitev postanejo aktivni sogovorniki. Ta pristop ni pomemben le za uporabnike, temveč tudi za strokovne delavce, ker jim zagotavlja, da načrtujejo storitve skupaj z uporabniki. Skupno načrtovanje storitev omogoča učinkovitost strokovnega dela, saj je

uporabnik podprt na tistem področju in na način, kot sam želi« (op. cit.: 31).

Zdi se, da strokovni delavci pri nameščanju otrok in mladostnikov in pozneje pri načrtovanju aktivnosti in vsakodnevnega življenja v organiziranih oblikah skrbi pogosto pozabijo na otrokovo pravico do izbire. Zaviršek, Zorn in Videmšek (2002: 34) pravijo: »Če socialni delavci želijo prispevati k temu, da bodo uporabniki lahko izbirali, jim morajo zagotoviti informacije, znanje o posledicah dejanj, podporo pri odločitvah«.

K možnosti izbire pripomore tudi spodbuditev soodločanja. Uporabniki morajo soodločati v vsakdanjem življenju kot enakovredni sogovorniki. Zaviršek, Zorn in Videmšek (ibid) vidijo soodločanje tudi kot razbremenitev strokovnih delavcev, ker »se odgovornost porazdeli na najmanj dve osebi, je uporabnik, ki ima možnost soodločanja, tudi samostojnejši [in ker] uporabnik daje ideje, informira o stvareh, ki jih socialni delavci ne vedo, pomaga izvesti skupno akcijo itn.«

Ti koncepti, ki spodbujajo vključevanje uporabnikov, od strokovnih delavcev zahtevajo učenje novih znanj in vrednot, ki temeljijo na spoštovanju njihovih pravic, potreb in želja (ne glede na starost, status itn.) in učenje veščin, kako uporabnika povabiti v razgovor ter z njim vzpostaviti partnerski odnos. Strokovni delavci tako uporabnikom ne odvzemajo vpliva nad njihovim življenjem in procesom pomoči oz. podpore. Uporabnik, v najinem primeru mlad človek ni več pasiven, ampak z aktivno vlogo v odločanju pridobiva vpliv in nadzor ter s tem prevzema svoj del odgovornosti. Ob tem je treba premagati strah na obeh straneh, zlasti strah strokovnih delavcev, kako ravnati z idejami in predlogi uporabnikov, in strah, da lahko znanje uporabnikov poruši obstoječe razmerje moči in kontrole (Zaviršek 1998). Evans (1997: 15) pravi, da »se morajo strokovni delavci soočiti z lastno močjo in vplivom nad klienti. V prid vključevanju uporabnikov so bili oblikovani tudi drugi koncepti v socialnih storitvah osebne pomoči, in sicer redna supervizija strokovnim delavcem ter zagovorništvo za ranljive skupine uporabnikov.«

Koncept vključevanja uporabnikov pa ima še eno razsežnost, in sicer pomeni nadzor nad kakovostjo storitev osebne pomoči, kjer je posameznik s svojo participacijo pravzaprav tisti, ki določa kakovost storitev (Evers 1997).

Beresford, Croft, Evans, Harding (1997: 76) navajajo raziskavo v Veliki Britaniji, ki je

pokazala, da kakovost storitve najpomembneje določi odnos med uporabnikom in strokovnim delavcem. Lastnosti, ki ta odnos omogočajo, so spoštovanje, poštenost, zaupanje, enakovredna obravnava, komunikacija, sposobnost poslušanja in še posebej partnerski in podpirajoč delovni odnos.

METODOLOGIJA

Raziskava temelji na kvalitativni obdelavi podatkov, ki sva jih pridobili z metodo fokusne skupine, v katero sva zajeli pet mladostnikov, starih od 16 do 18 let, iz različnih delov Slovenije. Dve dekleti in en fant so bili uporabniki stanovanjskih skupin, druga dva fanta pa sta prišla iz zavoda in rejniške družine. Metoda fokusne skupine zagotavlja participatoren način pridobivanja podatkov, kar je v skladu z najino temo vključevanja mladih na področju izven družinske skrbi. Skupina je mladim omogočila enakovredno udeležbo in hkrati soočenje njihovih mnenj in kristaliziranje tega, kar doživljajo v postopku nameščanja in namestitve. Po njihovih besedah so se počutili dovolj varne, da povedo, kar mislijo in čutijo.

POVZETEK REZULTATOV RAZISKAVE

Rezultate lahko strneva v sklope, ki so se izkazali za najpomembnejše v najini raziskavi, zajemajo pa tako pozitivne kot negativne izkušnje mladostnikov:

1. Skozi celoten potek fokusne skupine se nisva mogli znebiti vtisa, da mladostniki, nastanjeni v različnih oblikah izvendružinske skrbi, oblikujejo določeno strategijo preživetja. Prihod v skupino in začetek bivanja v novem okolju je povezan z mladostnikovim uveljavljanjem znotraj skupine in pridobivanjem statusa oziroma ugleda med sobivalci. Okolju se prilagodijo s sprejetjem in spoštovanjem pravil, zlasti iz strahu pred sankcijami. V stanovanjski skupini prevladuje strah pred odpustom, predvsem zaradi nepoznavanja prestopkov, katerih posledica je lahko nenaden odpust. Mladostnike to navdaja s negotovostjo in strahom.

2. V postopku je mladostnikom nadvse pomembna podpora staršev ali vsaj enega od staršev ali ožjih sorodnikov (bratje, sestre). Najini

sogovorniki z eno izjemo niso čutili podpore strokovnih delavcev. Morda je tako tudi zaradi dvojne vloge socialnega delavca, ki nastopa v vlogi svetovalca in strokovnega/upravnega delavca, ki vodi postopek.

3. V postopku so mladostniki, najini sogovorniki, pogrešali več informacij in podrobnejšo obrazložitev, kam odhajajo. Pri obrazložitvi so šteli le odgovori, ki so bili tako pozitivni kot negativni (predstavitev dobrih in slabih strani); na ta način so si strokovni delavci pridobivali zaupanje najinih sogovornikov.

4. Obrazložitev socialnih delavcev, zakaj odhajajo, se je najinim sogovornikom zdela relevantna in ustrezna. Potrdili so, da imajo v skupini ali zavodu ali rejništvu, kjer sedaj bivajo, možnost šolanja, urejenosti in skrbi zase in poti k samostojnosti. To sedaj vidijo kot vrednote in pomemben cilj v življenju.

5. Mladostniki imajo pozitivne in negativne izkušnje s strokovnimi delavci v postopku oziroma so nekatera njihova dejanja dojemali kot negativna in druga kot pozitivna. Ker so naju zanimali zlasti primeri dobre prakse, tu navajava dejanja strokovnih delavcev, ki so jih mladi opredelili kot pozitivna:

- soglasje besed in dejanj in spoštovanje dogovora
- obrazložitev, ki zajema pozitivne in negativne informacije
- informiranje mladostnika o možnostih nastanitve (tudi prek zloženek in tiskanih informacij)
- iskanje možnosti za mladostnika
- spoštovanje in zaupanje strokovnega delavca do mladostnika
- trud pri delu in zavzemanje za mladostnika
- poznejše spremljanje mladostnika (npr. obiski v zavodu)
- poudarjanje pozitivnih stvari pri mladostniku in ne izpostavljanje problematičnosti.

6. V času namestitve so zaželeni lastnosti in dejanja socialnih delavcev oz. vzgojiteljev tale:

- vzgojitelj naj bi imel veselje do dela
- spoštoval naj bi zasebnost varovanca
- kar bi mu zaupal varovanec, naj bi obdržal zase
- vzgojitelj naj bi mladostniku zaupal tudi določene stvari iz svojega življenja (odprta komunikacija)
- za razgovor o težavah naj bi bil ves čas na voljo.

7. Po besedah najinih sogovornikov jim socialne delavke v postopku nameščanja niso pustile veliko prostora za izražanje njihovih želja in potreb. Bili so bolj pasivni prejemniki pomoči, kar je razvidno iz tega, da v postopku tudi niso zastavljali veliko vprašanj. Večina pa jih je, glede na okoliščine, dobila možnost soodločanja in privolitve v odhod iz družine. Možnost soodločanja je mladim zelo pomembna, saj pomeni, da niso izgubili nadzora in vpliva nad svojim življenjem.

8. Poznavanje pravic mladostnikov v postopku nameščanja je, sodeč po mnenju najinih sogovornikov, skorajda nično. Informiranje o pravicah (in hkrati dolžnostih) še vedno ostaja prazen prostor.

9. Predlogi, ki so jih mladi navedli za izboljšanje postopka, se nanašajo zlasti na vzpostavitev pristnega odnosa med socialnim delavcem in mladostnikom in na več informacij in podrobnejše obrazložitve o samem postopku in obliki nastanitve.

10. Mladostniki se dobro počutijo v okolju, ki je podobno domačemu in funkcionira podobno kot družina. Cenijo urejenost hiše oziroma prostora, v katerem bivajo. Pomembno pa je, da imajo svojo intimnost in nadzor nad lastnim življenjem.

11. Mladostniki črpajo moč zlasti iz prihodnosti, ko bodo samostojni ter v svojih dosežkih. Stvari, ki jih osrečujejo in jim dajejo moč, pa so te:

- odhod iz zavoda in stanovanjske skupine
- nadaljnje izobraževanje (odhod na fakulteto)
- doseženi cilji, ki si jih sami postavijo (tudi napredek v šoli)
- za dekline iz stanovanjske skupine so to vikendi, ko je sama doma, in pridobitev zaupanja staršev.

PREDLOGI

Po besedah najinih sogovornikov mladi potrebujejo več informacij in boljšo obrazložitev, zakaj in kam odhajajo: »Da bolj obrazložijo stvar. Jaz bi bila prav srečna, če bi dobila liste in bi si lahko več prebrala.« Zloženke z informacijami o stanovanjski skupini ali drugih oblikah so se po besedah sogovornice izkazale kot zelo dobra ideja.

Glede bivanja izven matične družine so izrazili, da je bolje, da si mlajši, ko greš iz matične

družine, ker se lažje prilagodiš. Predlogi za izboljšanje življenja v zavodu in stanovanjski skupini pa se nanašajo zlasti na:

- spoštovanje zasebnosti
- spoštovanje vsakega posameznika
- individualno reševanje konfliktnih situacij
- jasna pravila in sankcije, ki sledijo nespoštovanju pravil
- pozornost na posameznike, ki imajo znotraj skupine manj moči
- graditvi na pozitivnih stvareh posameznikov, pohvale
- osebni stik.
- Predlogom najinih sogovornikov dodajava še svoje:
- izobraževanje strokovnih delavcev za partnerski odnos pri delu z uporabnikom, da je dosežena večja samostojnost in zagotovitev pravic uporabnikov
- informiranje otrok/mladih o njihovih pravicah v postopku nameščanja in med bivanjem izven matične družine
- seznanjanje mladih z možnimi oblikami bivanja in s tem omogočanje izbire
- vključenost socialnih delavcev v delo stanovanjskih skupin
- enako poudarjanje razvoja individualnosti, skrbi za dobro počutje mladostnikov in zadovoljevanja specifičnih potreb, ki jih v običajnih pogojih zadovoljuje družina, da ne bi bilo poskrbljeno samo oz. pretežno za vzgojo in prevzgojo otrok.

SKLEP

Najini sogovorniki so spomine na postopek nameščanja ocenili različno – kot neprijetne, šok ali ravnodušje. Štirje od petih so sedanje bivanje v obliki izven družinske skrbi reflektirali kot pozitivno, kot popolno spremembo v smislu umiritve, postavitve in definicije meja in kot »bolje kakor doma«. V postopku je prišlo do spremembe, ki jo danes, po različnem času vključitve v stanovanjsko skupino, zavod ali rejništvo, dojemajo kot pozitivno in za svoj razvoj koristno.

Posebno pozornost sva namenili mnenju sogovornikov o podpori oziroma pomoči, ki so jo mladi zaznali v postopku nameščanja. Kljub neurejenim razmeram in številnim težavam, s katerimi se sooča družina, iz katere odhaja otrok ali mladostnik, je podpora vsaj enega od staršev

in najbližjih sorodnikov za mladostnika v času nameščanja v izvendružinsko obliko skrbi zelo pomembna. Glede na to, da v večini primerov najini sogovorniki niso čutili podpore strokovnih delavcev, je morda tu čas in prostor za zagovornika, ki bi spremljal otroka ali mladostnika v postopku in mu pomagal pri izražanju njegovih potreb, želja in strahov.

V postopku nameščanja se je pokazala potreba mladih po informacijah, kam gredo, zaradi česa odhajajo iz matične družine, za koliko časa itn. Dekle iz stanovanjske skupine je prakso pogovora socialne delavke z vsemi udeleženi dojela kot preverjanje resnice: »Da zvedo, kdo laže.« Iz tega sva sklepali, da mladi dobijo premalo informacij oziroma da jim strokovni delavci premalo obrazložijo namen in posamezna dejanja v postopku.

Kot rečeno, naju je v raziskavi najbolj zanimala perspektiva mladostnikov v postopku nameščanja in med samim bivanjem. Po besedah najinih sogovornikov jim socialne delavke niso pustile veliko prostora za izražanje želja in potreb. V njihovih odgovorih je bilo zaznati, da so bili bolj pasivni prejemniki pomoči, razen pri enem od fantov, ki se je samoiniciativno odločil za stanovanjsko skupino. Večina pa jih je, glede na okoliščine, dobila možnost soodločanja in privolitve v odhod iz družine in nastanitve v stanovanjsko skupino. Možnost odločitve je bila eden najpomembnejših elementov v postopku nameščanja.

Stanovanjska skupina, zavod in rejniška družina je po besedah najinih sogovornikov prostor, kjer otrokom oz. mladostnikom pomagajo, da dosegajo svoje cilje, uresničijo svoje sanje in gredo naprej od problemov. V primerih, ki so nama jih razkrili mladostniki, bi lahko rekli, da strokovnjaki s svojim znanjem definirajo potrebe, želje in možne rešitve uporabnikov namesto njih. Tako je vzpostavljen odvisnostni odnos. Na to kaže tudi izjava mladostnika iz zavoda: »Saj te sprogramirajo, da dobiš tisto, kar pričakuješ.« V intervjuju ni bilo zaslediti, da bi vzgojitelji spraševali najstnike, kako se počutijo, kako vrednotijo delo vzgojiteljev, kako doživljajo življenje v skupini, kaj je mladostnikom dobro in kaj ne. Mladostniki ne govorijo o svojih željah in predlogih, ker so si izoblikovali podobo, da ne bi bili slišani in sprejeti. Najini sogovorniki ne vidijo učinka svoje vključenosti v vsakodnevem delu strokovnih delavcev.

Treba je poudariti, da so bili vsi intervjuvanci navdušeni nad pomočjo in podporo, ki jo prejemajo kot posamezniki. V obeh stanovanjskih

skupinah in zavodu je vsaj en vzgojitelj, ki mu lahko zaupajo in h komur hodijo po pomoč, in to jim po njihovih besedah največ pomeni.

Čeprav sva se raziskave lotili z željo, odkriti primere dobre prakse nameščanja otrok v izvendružinske oblike bivanja, sva pridobili več tistega, kar mladostnike, s katerimi sva se pogovarjali, moti in jim ni všeč, vendar brez njihovih predlogov za izboljšanje situacije. Verjameva, da sva te podatke dobili, ker so nama mladi zaupali in ker sva pokazali zanimanje za njihove probleme in njihov vidik bivanja.

Vseh pet udeležencev najine raziskave je bilo v temelju zadovoljnih z bivanjem v rejniški družini ali stanovanjski skupini ali zavodu, kar je pomembno sporočilo. Želeli bi le opozoriti, da je treba vsak sistem, namenjen uporabnikom, neprestano preverjati, ali še ustreza potrebam uporabnikom ali pa je postal prilagojen zgolj temu, da imajo strokovni delavci čim »lažje delo« pod pretvezo »mi vemo, kaj je za uporabnike najboljše«.

Pravica mladih je, da sodelujejo pri reševanju svojih problemov. Če strokovni delavec spoštuje to pravico, s tem spoštuje njegovo dostojanstvo in pripomore k razvoju njegovega samospoštovanja in samozavesti. Kot pravita D. in A. Brandon (1992: 10), se »samospoštovanje razvije pri ljudeh, ki aktivno sodelujejo pri reševanju svojih kriz in niso nemočne, pasivne lutke, ki sprejemajo pomoč služb. Naš prispevek k osebnostnemu razvoju je nič, če pri tem, ko pomagamo ljudem, ne upoštevamo pomena njihovega deleža pri dejavnosti. Odrekati možnost sodelovanja pomeni zanikati človeško dostojanstvo in demokracijo.« Pri tem starost

otrok ne sme biti izgovor. Otroci in mladostniki pridobijo izkušnjo odločanja o svojem življenju in prevzemanju odgovornosti in spoštovanja starejših in izkušnjo, da so njihova mnenja in občutja vzeti in sprejeti resno. Otroci in mladi, ki živijo v različnih (bolj ali manj institucionalnih) oblikah skrbi, morajo imeti vpliv nad svojim življenjem. To je doseženo, če jim je dana možnost soodločanja in sovpiljanja na vsakodnevne aktivnosti. Mladi so namreč tisti, ki najbolj vedo, kaj potrebujejo in kam si želijo priti. Pri tem pa potrebujejo podporo, povabilo k sodelovanju, možnost soodločanja in spodbudo za enakovredno in dejansko oblikovanje in odločanje o svojem vsakdanu.

VIRI

- Brandon, D. & A. (1992), Praktični priročnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami. Ljubljana: VŠSD.
- Croft, S., Beresford, P. (1994), A Participatory Approach to Social Work. V: Hinvey, Philot (ur.), Practising Social Work. London: Routledge.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2002), Socialno delo z družino. Skripta. Ljubljana: VŠSD.
- (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. Socialno delo, 41, 2: 91–96.
- Evers, A., Haverinen, R., Leichsenring, K., Wistow, G. (1997), Developing Quality in Personal Social Services: Concepts, Cases and Comments. Brookfield: Ashgate.
- Sutton, C. (1994), Social Work, Community Work and Psychology. Leicester: BPS Books.
- Zaviršek, D., Zorn, J., Videmšek, P. (2002), Inovativne metode v socialnem delu. Skripta. Ljubljana: VŠSD.